

REPUBLIC OF GHANA
MINISTRY OF FINANCE

DAGBANI

LAYIDIBO FUKUMSI YAƲILI

TIDGBANI NAMTIERI TAƲIBU SƆNSIM TOTOPƆD
(GREEN CLIMATE FUND)

TUMA DUZUƲU DIN ƷE N-TI GHANA NAMTIERI TOTOPƆD
(NATIONAL DESIGNATED AUTHORITY - NDA)

TUMA TUMBU KUNDI LAHABALI DMAA
(REVISED OPERATIONAL MANUAL ABRIDGED VERSION)

Silimiingoli March 2020

REPUBLIC OF GHANA
MINISTRY OF FINANCE

LAYIDIBO FUKUMSI YAƳILI

TIDGBANI NAMTIERI TAƳIBU SƆDSIM TOTOPƆD

(GREEN CLIMATE FUND)

TUMA DUZUYU DIN 3E N-TI GHANA NAMTIERI TOTOPƆD

(NATIONAL DESIGNATED AUTHORITY - NDA)

TUMA TUMBU KUNDI LAHABALI DMAA

(REVISED OPERATIONAL MANUAL ABRIDGED VERSION)

SILIMINGOLI MARCH 2020

GREEN
CLIMATE
FUND

1.0 PILIGU

Tingbani Namtieri tayibu Sɔɔsim Totopɔɔ tuma ni jɛndi yay’ sheɔa.

Tuma yayi sheli be ni booni Green Climate Fund (GCF) la nyela tinduya layimgu totopɔɔ din yi United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) nima la sani na. GCF tuma ɔɔ ziemi ni di bo liyiri sɔɔsim n-ti tingban’ sheɔa fakari nina gbubi la ni be zaɔ li n-tum tuun’ sheɔa din yen sɔɔ tayi tingbani namtieri sayimbu. Di lan baɔsiri lala tingbana ɔɔ zaɔ chaɔ be ni yen doli so’ sheɔa n-ti nya lala liyiri sɔɔsim ɔɔ, ni be ni lan yen di liyiri maa n-doli so’ sheɔa din yen mali anfaani n-ti tingbana namtieri sɔɔsim. Totopɔɔ ɔɔ maa kpami ni di baɔsi niriba ka be zo ka che tuun’ sheɔa din mali barina n-ti tinghani namtieri, di bahi bandi nyoh’ sheɔa be ni booni “Green House Gas” la. Din bɔɔɔ niɔbu nyela bilichinima tuun’ sheɔa din yihiri daadama nima barina sheɔa din yiri tingbani namtieri sayimbu puuni na. Tuma du’ she ɔa ban ni tooi zani n-deei liyiri GCF totopɔɔ ɔɔ ni nyela, tuma du’ sheɔa ban mali adalichi ni yelmaɔli, ka fukumsi nima dihi nuu be tuma maa zuɔu, n-ti yelmaɔli ni be tuma maa nyela din mali anfaani n-ti tingbani namtieri. Di ni tooi niɔ ka be deei liyiri sɔɔsim totopɔɔ ɔɔ ni ka di nyela pini bee layipaɔda laasabu. Di nia nyela, di pu kɔbiga puuni vaabu bupihinunu (50:50) ka di

chaŋ n-ti sɔŋ tingban’ sheŋa din na bɔri toontibo la ka be bo bier’ sheŋa din ni sɔŋ ka be yi tingbani namtieri sayimbu barina nima ni.

Sɔŋsim totopɔŋ ŋɔ Nia nima lee nyela dini?

Tingbani Namtieri tayibu Sɔŋsim Totopɔŋ ŋɔ nia nyela di:

- Di Baligi tulim tingbana din na tiri tooni la ni, ka sɔŋ ba ka be kpuyi so’ pala zaŋ kpa tingbani namtieri tayibu barina nima polo.
- Di tayi tieh’ sheŋa ti ni mali zaŋkpa biebigu baligibu mini di kpaŋsibu polo shem.
- Di ti gɔmnanti tuma yaya mini sabiila tuma nti pahi zieŋgamazuɣu layinsi ka be tooi bɔ soya n-nya tingbani namtieri tayibu totopɔŋ sɔŋsim.
- Di kpaŋsi ninsalinima, daabiligu tuma duri nti pahi binnema biebigu tingbana puuni ka che tingbani namtieri tayibu.
- Ni di tayi ti tieha ka che tuun’ sheŋa din kpaŋsiri nyɔ’ bieri ka gu ka tayi namtieri.
- Di tabi sɔŋ “Paris” ni daa gbuni kpalanzuli ni “United Nations Framework Convention on Climate Change

(UNFCCC)” nima n-zaŋ jendi tiŋgbani namtieri tayibu layidibo soya polo la.

GCF Sɔŋsim Totopɔŋ Bɔbu

Tuma duri yaya ban ni tooi bɔ sɔŋsim totopɔŋ ɔɔ nima sani n-nye: sabiila tuma yaya, ban tumdi liebiginsim tuma nti pahi lay’ sɔŋbo tuma duri mini zɛŋgama naŋgbanyini layinsi. Ben lahi pahi n-nye tuma balibu pam ben be dunia bɔba ni nyaya nti pahi ti dundona puuni ni tooi nya GCF totopɔŋ sɔŋsim ɔɔ n-tum tuun’ sheŋa din yen liebigi ka baligi tiŋgbani namtieri tayibu yeligola tiŋgbana puuni.

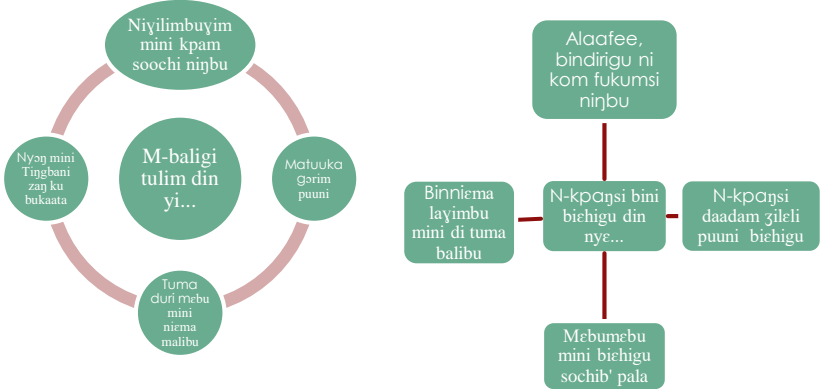
Nira ni yen niŋ shɛm n-nya sɔŋsim GCFnima sani.

Nira ni yen doli so’ sheli n-nya Tiŋgbani Namtieri Tayibu totopɔŋ sɔŋsim ɔɔ nyela yelikpeeni. Di wuhimi ni tiŋgbani sheŋa ban diri anfaani ɔɔ ni tooi gahim pii nintiyili ni be tuma du’ sheŋa ni ban tuma wuligi gili tiŋgbani maa zaa mini ban be tiŋgbani maa yay’ sheŋa ni (di ni tooi nye gɔmnanti tuma duu, Sabiila bee zɛŋgama naŋgbanyini layinsi). Ban n-ni tooi nya GCF sɔŋsim ɔɔ ka di pala so n-gari tooni bɔ li n-ti a. Dimbɔŋɔ n-yen che ka tiŋgbani mali sulinsi totopɔŋ ɔɔ ni ka kpaŋsi adalichi din yen kpaŋsi sɔŋsim maa nyabu ka wuhi tiŋgbani sheŋa ban nya li maa di gbubbu. Gɔmnanti tuma mini sabiila tuma duri sɔŋsim nyabu nyela

yelikpeeni din lu n-zahim GCF's nima daalikawuli zaŋ jendi tiŋgbani nabaayi zuru zanibu polo.

GCF Yelikpana Mini Yeligbahira

GCF nini kpala yelikpana yaya dibaanii be ni yen ku arizichi niŋ sheŋa ni ka di mali bukaata. GCF tuma nambu puuni, ŋun kpuriti tuma maa tu ni o vihi nya yay' sheli o ni namdi tuun' sheli maa ni yen mali bukaata n-ti o.

Tuuli teebuli: Yeligbahira yaya dibaanii din mali bukaata ni GCF

Ghana Tingbani Namtieri Tayibu Shili maalibu soya

Ghana tingbani namtieri tayibu zaligu mini “Ghana’ National Determined Contributions (NDCs)” nyela din nia mini GCF nia lu n-zahim taba. Di bɔri ni di baligi nyo’ bieri tingbani namtieri tayibu puuni ka kpaŋsi bɔmma ni nyamma so’ pala nti pahi biehigu toontibo. Tingbani namtieri tayibu zaligu mini so’ chib’ pala kpuyibu ŋɔ nyela din tam kanli zuyu n-doli tingbani namtieri sɔŋsim.

Sɔŋsim bɔ ka Totopɔŋ maa yen mali n-ti Ghana tingbani?

GCF ŋɔ nyela din yen tabi sɔŋ tuma duri mini layinsi

- Din doli Ghana tingbani namtieri tayibu zaligu ka di tuma wuhi ni di nyela din ni tooi sɔŋ m-baligi tulim.
- Din yen sɔŋ yeligi Ghana tingbani toontibo nia ni kpa sheli.
- Din yen kpaŋsi kpalanzuya gbunibu ni taba, haŋkaya deebu ka baligi tingbani namtieri tayibu yeligola.
- Din yen kpaŋsi payaba ka be pahi saawara gbaabu ni.
- Din sayi n-ti zalisi ka di ze dede ka ni tooi gbubi lala sɔŋsim ŋɔ ka bɔbili kani.

2.0 TUMA DUZUYU DIN 3E N-TI GHANA TINGBANI NAMTIERI (NDA)

Tingbana ban yiko sayi ni be tooi doli Tingbani Namtieri Tayibu Totopɔŋ n-nya sɔŋsim tu ni be kpa tuma duzuyu din 3e n-ti Ghana tingbani namtieri (NDA), din yen deeri lahabali n-tiri tingbani maa mini GCF tuma duu. “Ghana tingbani tuntumdiba piibu yiko nima (NDA)” nyela din be tingbani maa mini GCF nima sunsuuni n-wuligiri tingbani maa nia nima zaŋ jendi be ni kuri arizichi sheŋa n-niŋdi tulim baligibu mini tingbani namtieri tayibu toontibo ni. Ghana gɔmnanti nyela ŋun piigi “Economic Strategy, mini Research Division (ESRD)” tuma yili nima ban be tuma duu yayili din su layidibo fukumsi yayili la ni di leegi NDA n-gbuni kpalanzuya ni GCF.

NDA Tuma lee nyela dini Ghana tingbani ni?

GCF talahi tuma ni, NDA sula yelikpema ayi di puuni:

- NDA tu ni be dihi be nuu gbaŋ kam zuyu din sabi m-bɔri nintiyili din yi tuma duri bee nira ŋunkam bɔri sɔŋsim (DAEs) totopɔŋ maa tuma duu.
- NDA tu ni be dihi be nuu gbaŋ kam zuyu din sabi m-bɔri soli ni di tum tuma Ghana tingbani ni.

Ghana NDA tuma mini di talahi nye sheŋa m-bɔŋɔ:

- a) **Be layim gɔmnanti tuma duri din kpa talahi, Sabiila tuma mini ban mali yee zilieli puuni ka be yuli nya yay’ sheɲa di ni tu ni be ku arizichi ɲo niɲ.** Yeli ka di zani nima nyela bini din gbaai gɔmnanti tuma duzeyiri, dundɔna puuni, ban namdi tuma, ban su sabiila tuma duri, tuma duri din sɔɲdi liyiri mini tinsi, n-zaɲ gbaai ban ka yiko bieɲigu ni mini payaba ban yen be miisim ni di yi niɲ ka sɔɲsim ɲo yen tum tuma. Dɔnim nyela din yi zahira vienyela NDA yeli ka dizani tuma puuni.
- b) **N-kpiriti tuma ka teeri niriba tuun’ sheɲa din tumdi tiɲgbani maa puuni.** NDA nyela din yen tim nuu zaɲ kpa tuma nambu ni, ka teeri niriba tuun’ sheɲa din tumdi tiɲgbani maa ni. Di lahi mali kundi din wuhiri tiɲgbani namtieri tayibu zalisi ni GCF, bini din gbaai tuun’ sheɲa tiɲgbani ɲo ni bɔri ni be zaɲ lala sɔɲsim maa n-tum.
- c) **Di ni sɔɲ ka lahabali wuligi paai tuma duri din mali dihitabili zaɲ kpa sɔɲsim ɲo polo.** NDA ni layim salo, sabiila tuma yaya ni zieɲgama naɲgbanyini layinsi ka piigi nintiyili ni be lala tuma yaya ɲo sheɲa ni n-ti lala sɔɲsim yayili ɲo. Gbana din yi DAEs nima sani na m-bɔri ni be dihi nuu ka di leegi nintiyili ni be sheɲa ni, ka be nya sɔɲsim, di tu ni NDA ɲma gbaɲ n-tabili li, din wuhuri ni be pii ba.

- d) **N-wuligi lahabali din wuhiri ni dayiri ka tuma duri mini gban' sheᅇa be ni sabira ni di ti soli ka be kpuri tuma nima n-ti totopᅇᅇ ᅇᅇ.** Lahabali din wuhiri ni dayiri kani ᅇᅇ tu ni di yi NDA nima sani na, n-wuhi ni gban' sheᅇa din sabi m-bᅇri sᅇᅇsim ka yi nintiyili ni be tuma du' sheᅇa ni la nyela din doli tingbani maa namatieri tayibu mini di baᅇsim soya.
- e) **M-piigi toondaan nima ban suhu zabira ka niᅇ shili tabi sᅇᅇ sᅇᅇsim sheᅇa din be tingbani maa ni.** NDA maᅇmaᅇa ni tooi di anfaani sᅇᅇsim ᅇᅇ ni, bee ka piigi tuma duri din mali nintiyili tinduya ni, tingbani ᅇᅇ yay' sheᅇa ni, gᅇᅇnanti tuma duri, sabiila tuma duri bee zᅇᅇᅇgama naᅇgbanyini layinsi ban mali nimmᅇhi be tuma shee ka be mini ba gbuni kpalanzuya.

N-vihi nya be ni tayi deei sᅇᅇsim ᅇᅇ shem zilieli puuni lu zahim be zalisi. N-vihi n-nya be ni tayi n-deei sᅇᅇsim ᅇᅇ shem zilieli puuni ka gu ka tayi zalisi din kpehiri payaba saawara ni, zalisi din gbubi layidibo, ni zaligu kam sᅇᅇsim tuma yili ᅇᅇ kpamba ni zali, nti pahi tuma ni tumdi chani shem ka di pala be nini kpala yayiyini.

NDA tumaduu tuun' sheŋa din lahi pahi

Din lahi pahi n-nyɛ NDA nima tuma kamani GCF nima ni wuhi shem, NDA tuma duu nima tu ni be lahi niŋdi tuun' sheŋa din doli ŋɔ na:

- **Tuma duu zaŋ n-ti baŋdiba ban yerikadizaana (TAC).** NDA lahi nyɛla tuma duu zaŋ n-ti baŋdiba ban yerikadizaana (Technical Advisory Committee) ka be tuma nyɛla be yen boonila layinsi n-tiri lala baŋdiba ŋɔ ka tabira sɔŋdi ba (TAC) ka be tuma chani vienyɛla.
- **Tuma Kaabu.** Tuma duu ŋɔ ni tooi gili kaai tuma duri din mali dihitabili ni tumdi tuun' sheŋa din yen sɔŋ ka be dihitabili kadama be tayi deei sɔŋsim ŋɔ di ni tu ni be deei li shem ziliɛli puuni ni Ghana toontibo zalikpana ni nyɛ sheli tuma maa piligu hali ni di bahigu.
- **Gbana sabbu n-wuhiri biɛhigu ni chani shem yuuni kam puuni**
NDA tu ni be sabiri gbana yuuni kam puuni din wuhiri tuun' sheŋa be ni zaŋ sɔŋsim ŋɔ tum Ghana tingbani ni chani shem.
- NDA lahi tu ni be deeri lahabali din kpini Ghana ban nya sɔŋsim ŋɔ sani ka zaŋ Ghana zuliya yeltɔya n-niŋ

lahabali churi puuni, n-wuligiri lahabali zaŋ jendi tuun' sheŋa din tumdi polo.

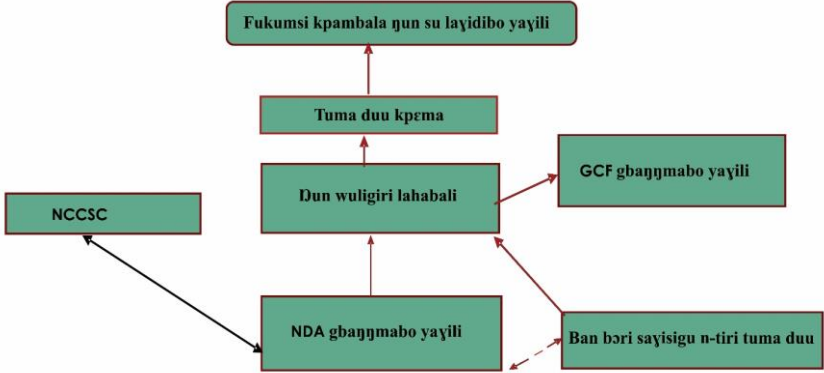
- NDA tuma duu lahi tu ni be baŋsiri niriba GCF tuma soya ni nye sheli, din bəri binshēŋa, muƳisigu din beni mini be tuma soya zaŋ jendi sōŋsim ŋɔ n-tiri Ghana bilichini nima mini yelikadizani nima.
- Tuma duu ŋɔ tu ni be vihi gbana din sabi m-bəri sōŋsim ŋɔ pɔi ka naan yi zaŋ li n-ti NDATAAC.
- Tuma duu ŋɔ tu ni di layindi niriba ka baŋsiri ba di ni tu shem, n-kpehi asanzali nima nuu ni di yi kpa talahi, zaŋ kpa be ni yen sabi gbana m-bo sōŋsim shem ka bɔbili ku beni.

Din pahi be tuma ni, talahi n-nye li zaŋ ti tuma duu ŋɔ nima ni be kpaŋsiri tuma duri din be tiŋgbani ŋɔ puuni kɔba ni, bini din gbaai tiŋgbani maa ni yen zaŋ yiko sheli m-baŋsi ka ni tooi zani n-tuhi zalisi ka gu ka taƳi zilieli, din yen sōŋ ka tiŋgbani tooi mali soli zaŋ kpa sōŋsim ŋɔ polo.

GHANA NDA BIEHIGU

NDA tuntumdiba nyela ban be Ghana layidibo tuma duu ka be tuma biehigu doli kaman di ni pe n-do teebuli din do gbinni ŋɔ. Be niŋla lala ni di che ka be tuma bi kpaƳiri taba, ka lahi kpaŋsi ka zɛyimtali be tuma maa ni. NDA tuma ni pe shem nyela din

gbaai tuma duri yaya din doli saha, η-guri ka tayiri ka tabiri sɔŋdi NDA zaŋ kpa GCF tuma soya ni be ni bɔri ni be ku arizichi sheli n-niη saha tayibu ni.

Teebuli din pahi ayi: Ghana NDA bishigu

Bayma: NDA tuma duu nyela ban che ka lahabali paari tuma yayili maa kpambala ka o mi che ka lahabali yiri tuma duu maa kpema sani m-paari gɔmnanti kpambala ηun su layidibo yayili.

NDA Tuma gbubbu soya

NDA tuma yaya ηɔ nyela din nam sheli, ka di nia nyela di sɔŋ nam zalisi din yen gu ka tayi li, saawara gbaabu ka tabiri sɔŋdi zaŋ jendi GCF tuma soya polo. Di tuma yaya maa n-do gbunni ηɔ.

Tiṅgbani ɲo ni ti tuma du' sheṅa yiko (National Designated Authority)

Layidibo sochibisi mini baṅdiba ban niṅdi vihigu yaya (Economic Strategy, and Research Division) (ESRD) din be tiṅgbani ɲo layidibo tuma yayili la n-nye tiṅgbani ɲo nima ni ESRD ɲo nyela din be tiṅgbani ɲo layidibo tuma yayili la dundɔṅ ni, din gbubi ka yuuni GCF tuma soya Ghana tiṅgbani ni ka lala tuma yayili ɲo kpema nye ɲun tabiri sɔṅdi li. Saawara kam din tu ni di gbaai zankpa ban tu ni be nya sɔṅsim DAEs ɲo mini ban namdi tuma yi yen niṅ, tu ni NDA nima dihi nuu di zuɣu. Lahabali ni yi ti NDA yayili kpema sani na, n-yen che ka lahabali paai Tiṅgbani ɲo layidibo fukumsi yayili kpema zaṅ kpa GCF polo.

Baṅdiba ban yerikadizaana (Technical Advisory Committee)

Baṅdiba ban yerikadizaana (TAC) nyela ban zaashee timisa ka be bɔri sayisigu n-tiri namtieri tayibu sɔṅsim yili nima Ghana tiṅgbani ni. Be tuma piligu nyela be bɔ zalisi din yen gu ka tayi NDA ka lahi niṅ vihigu din ze dede, ni sayisigu zaṅ kpa, nintiyili mini sɔṅsim tibu tiṅgbani ɲo puuni.

Niriba ban be TAC puuni

TAC nyela tuma yaya pam ni layim nam sheli, ka NDA lee yen nye be daambalo. Ninvuy' pia ni yini (11) n-yen be layingu ɲo

puuni n-ze n-ti tuma duri yaƴa, sabiila tuma yaƴili nti pahi naƴgbanyini laƴinsi din be zilieli puuni (ban yen ze n-ti namtieri taƴibu yaƴa). Ban be laƴiƴgu maa ni n-nyɛ:

- Layidibo fukumsi tuma duu yaƴili (Daambalo)
- Tuma duu yaƴili din su tiƴgbani, tabibi mini lebiginsim (MESTI)
- Tuma duu yaƴili din yuuni lebiginsim (NDPC)
- Bimbila tuma din be Pukparilim tuma duu yaƴili
- Tuma duu din su payaba mini bihi toontibo ka lahi yuuni nandaamba
- Tihi ni nyɔƴ
- Kpam mini niƴilimbuƴum tuma yaƴili
- Tuma din guri ka taƴiri tiƴgbani namtieri (EPA)
- Tuma duu din su Dundɔna mini Tiƴkpansi lebiginsim (MLGRD)
- Sabiila tuma yaƴili
- Naƴgbanyini laƴinsi din be zilieli puuni

Din yen sɔƴ ka yellikam saawara din gbaari maa mali nuu timbu sokam sani, NDA nyela ban yen gahi nuu boli asanzali nima, payaba mini laƴinsi din kpa talahi.

TAC Tuma mini Talahi sheɗa din ze be zuɗu

TAC nyela din guri ka tayiri zalisi ka baɗsiri niriba din yen che ka bieɗigu chaɗ vienyela zaɗ jendi arizichi ku n-niɗ namtieri tayibu ni, di bahi bahindi din kpini GCF. TAC nyela ban kpuyiri so' viela ka che ka be puha yoori goɗnanti mini ziegama naɗgbanyini layinsi nti pahi sabiila tuma yaɗa ka be tooi zaɗ namtieri tayibu soɗsim din be Ghana n-kuri bukaata. TAC tuma mini di talahi nima n-nyɛ:

- a. Zalisi nambu zaɗ n-ti NDA zaɗkpa yel' pala mini arizichi ku n-niɗ namtieri tayibu ni, ni di nia nima palibu soya.
- b. So' viela bo n-ti Ghana tiɗgbani mini tinduya ni kuri arizichi sheli niɗdi poɗim din ka yaa mini namtieri tayibu zani tuhi Ghana tiɗgbani ni.
- c. N-niɗdi vihigu ka tiri sayisigu zaɗ kpa soɗsim gbaɗ sheɗa din sabi n-ti NDA ka yi tuma duri din mali dihi tabili puuni la na.
- d. N-kpaɗsiri ka tabiri soɗdi tuma duri yaɗa ka be niɗ nimmohi m-bahi be ni mali GCF soɗsim tumdi tuun' sheɗa zuɗu ka di doli tiɗgbani zalisi mini soɗhibisi.
- e. N-soɗ ka zalisi nya naba zani ka bo naɗgbanyini niɗ tuma duri puuni, n-kpaɗsi ka che ka be gbuni kpalanzuya.

- f. N-kpaṅsi be puha yoobu mini kpalanzuya gbunibu asanzali nima sunsuuni.

Namtieri Biehigu Tayibu Layiṅgu (National Climate Change Steering Committee)

Namtieri biehigu tayibu layiṅgu (NCCSC)” nyela tuma duri yaya layinsi ka di tuma nye di yuuni ka tayiri be ni mali namtieri tayibu tumdi tuma shem Ghana ḡ. NCCSC nyela MESTI nima ni gbubi sheli. Lala layiṅgu ḡ nyela din gbaai tuumba ban yi tuma duri ni na, Yunivesitinima, vihigu tuma duri yaya, sabiila tuma yaya nti pahi NGO nima, ka fukumsi tuma duri nuu pa be zuḡu. Di ni niṅ ka TAC tuma nye zalisi gu ka tayi mini niriba baṅsibu la, NCCSC mi b̄rila soya ka b̄ri sayisigu n-tiri NDA. NCCSC nima mali soli ni be labi vihi zalisi mini tuma nima ka di s̄ḡ ka tiṅgbani nia nima pali. NCCSC nima tuun’ kp̄ema ḡ zuḡu, NDA tu ni di tiri ba lahabali zaṅ j̄endi GCF tuuni kam polo.

NDA nima Kpalanzuya Gbunibu mini Asanzali nima Layimbu

Tiṅgbani namtieri totop̄ḡ s̄ḡdila tiṅgbana din tiri tooni ka wuhi, ni di nyela din kpaṅ di maṅa zaṅkpa l̄ebiginsim polo lala tiṅgbana ḡ puuni. Niriba mini tinsi din be tiṅgbani sheṅa din yen deei GCF s̄ḡsim ḡ tu ni be mali yee din kp̄ema n-wuhiri be ni b̄ri ni be

tingbani liebigi yay' sheḡa din lu n-zahim be yelibɔra mini be ni yuri binsheḡa.

Dimbɔḡɔ puuni, asanzali nima zaa ban kpini saha tayibu sɔḡsim ḡɔ ka ḡɔmnanti, sabiila tuma yaya, tinsi ban diri di daanfaani ni zienḡamanima nyela ban yen pahi GCF gbaabu ni din yen yi tuma duri yaya, ni saawara gbaabu soya din yen wuhi ni bana n-su li. Pɔi ka lala sulinsi ḡɔ tooi nya, nayila be layinla asanzali nima ban kpa talahi saha tayibu layidibo ni bee GCF gbaabu soya ni n-doli be tuma ni nyɛ sheḡa, be ni bɔri sheli nti pahi be ni yen tooi niḡ sheli.

3.0 TUMA DURI DIN MALI DIHITABILI NI NUU DIHIBU SOYA

Tuma Duri din mali dihitabili

GCF be kpuriti tuma be zuyu, amaa be gbundila kpalanzuya ni tuma duri din mali dihitabili. Tuma duri din mali dihitabili ni tooi nye sabiila dini, gɔmnanti, ʒiɛngama, tiŋgbani puuni tuma duri, tiŋgbani yaɣa bee tuma duri din be tinduya bɔba ni yaɣa ka be tuma yi polo, zaŋ jendi namtieri taɣibu tuma nima din yen zaŋ n-ti GCF. Di lahi tu ni be mali GCF ni bɔri binsheɣa din gbaai layidibo polo yelibɔra, ʒileli mini biehiɣu yelibɔra, nti pahi ninsala nama(gender) ni nye sheli. Tuma duri din mali dihitabili sabiri sɔŋsim gbana, ka di nyela NDA nima saawara puuni bee toondaannima saawara puuni, zaŋ jendi tiŋgbani kam ni bɔri sɔŋsim sheɣa zaŋ kpa namtieri taɣibu polo. Be ni bi dihi be nuu tuma du' sheɣa zuyu tu ni be gbuni kpalanzuya ni tuma duri din mali dihitabili di yi niŋ ka be yen zaŋ be gbana din sabi bɔri sɔŋsim n-ti GCF.

Bo n-lee nye nuu dihibu?

Nuu dihibu nyela so' sheɣa tuma duri ni yen doli n-wuhi ni be mali yiko mini dihitabili din yen gbubi tiŋgbani yelibɔra n-doli sɔŋsim tibu ni bɔri shem. Pɔi ka sɔŋsim tooi yi GCF nima sani na,

NDA nima n-yen vihi ka tim m-pii tuma duri din be duniya boba ni yaya n-dihi be nuu. Poi ka be yen dihi nuu ka a ni tooi nya sɔɔsim ɔɔ, GCF tuma duu yili nima yen maala be ni n-vihi gban' sheli din sabi m-bɔri sɔɔsim n-nyaa ɔɔn sabi li maa yiko paai GCF nima zalisi ni wuhi shem, nti pahi tingbani mini zilieli ni bɔri shem (ESS) ka zaɔ paviba n-kpehi saawara ni.

Duni n-ni tooi sabi ka be dihi nuu ka o nya sɔɔsim DAE?

Sɔɔsim din yiri GCF na yen kpela tuma duri din mali dihitabili (AEs) ka be zaɔ li tum tuma.

Tuma duu kam, bini din gbaai gɔmnanti mini sabiila nti pahi ziɔngamazuyu tuma duri din be Ghana ban yiko saɔi ni be sabi n-nya soli n-leei tuma duri din ni tooi nya sɔɔsim DAE. Lala tuma duu ɔɔ tu ni di:

- a) Kpa n-doli Ghana zalisi.
- b) Tooi mali tuma zalikpana mini di soya
- c) Tooi wuhi di yiko mini milinsi zaɔ jendi tuma kpabu polo.

Din lahi pahi, tuma duri ban ni tooi nya sɔɔsim ɔɔ zaa DAEs tu ni be yiko paai zalisi ni wuhi shem nti pahi tingbani mini zilieli ni bɔri shem, ni daadam nama(gender) zalisi, din yi zahara doya

shem GCF tuma yili zalisi mini di soya kundi ni, hali zaŋ kpa tiŋgbani yelibɔra sɔŋsim nyabu totopɔŋ nɔ ni.

Wula ka Tuma duri ni tooi Sabi m-bɔ sɔŋsim ka so nuu bi kpe dini?

So sheli nira ni yen doli n-sabi m-bo sɔŋsim ka so nuu bi kpe dini nyela yelikpieŋ zaŋ n-ti Tiŋgbani namtieri Tayibu Totopɔŋ. Di wuhimi ni tiŋgbani sheŋa ban yen deei li ni tooi piigi tiŋgbani puuni mini tiŋgbani yaya tuma duri (dini tooi nye gɔmnanti, sabiila bee zɛŋgamazuɣu tuma duri) ban yen tooi nya GCF sɔŋsim nɔ ka so nuu bi kpe dini.

Kpalanzuya gbunibu ni NDA nyela be ni kpaŋsiri sheli pam. Tuma duri ban bɔri ni be nya sɔŋsim nɔ ka so nuu bi kpe dini tu ni be kpuyi so' chibisi din do gbuni nɔ.

1. Be mali “shehira gbaŋ din wuhiri ni be pii ba” ka di yi tuma duu ban su lala tuma yayili nɔ nima sani na (NDA).
2. Be nya pɔhim zuɣu tuma yayili din mali dihitabili (OAS) din yi GCF nima sani na
3. N-layim gban' sheŋa din sabi bɔri sɔŋsim nɔ ka di doli GCF ni doli so' sheŋa n-tiri soli.
4. N-zaŋ gban' sheli din sabi m-bɔri sɔŋsim nɔ n-ti GCF ka yo di nuu dihibu farigu

5. N-sayi n-ti ka GCF vihi be gbana din nye tuuli I mini din pahiri ayi II
6. (“AMA”) labi vihi li

Tingbani boba ni yaya tuma duri tu ni di nya soli din yi GCF nima sani na be yiko yi tooi paai di ni tu shem kamani di ni wuhi shem teebuli din pahiri ayi puuni ka NDA tuma duu nima pii ba. Soli tibu zaŋ jendi tingbani boba ni yaya tuma duri ban ni tooi nya soŋsim ka so nuu ku kpe dini nyela ban ni tooi soŋ tingbana ka di tooi: (i) Kpaŋsi tingbani boba ni yaya tuma duri; (ii) N- kpaŋsi tingbani ka di zani di nabaayi zuyu ni kahigiri suŋ; (iii) M-mali tuma nima mini di soya zali; (iv) N-kpaŋsi ka be yuli du tinduya ni; nti pahi (v) Ka be mini GCF ni tooi tum ka so nuu ku kpe be sunsuuni.

Zalisi din Gbubi totopoŋ ŋo Soŋsim: Zalisi din gbubi soŋsim ŋo du m-bala dimboŋo nima; nira ni tooi wuhi arizichi sheli nira ni yen ku n-niŋ di puuni yaha, ni nira ni nya arizich sheli zaa tu ni di mali kahigibu ka ne n-doya vienyela, ka dayiri ka di gbubbu ni di lahi tu ni di du n-tam zalikpana zuyu, ka nira ni tooi nya lahabali zaŋchaŋ di gbubbu polo. Saha sheli kam di tu ya ni nintiyili be soŋsim ŋo zaŋ tum tuma ni, ka mali shehira din mali yambahiŋa ni, nyori ni achiika. GCF soŋsim ŋo lahi tu ni tuma duri kam ban yen nya soŋsim ŋo kpaŋmaŋa yi polo ka dayiri ka di ni ka tom doli

zalisi din ni bɔ gubu ka taɣi binyera yoli bahibu, aliguufu nti pahi gubieri mini fɔyiri dibu tuntumsa biɛhisi ni zalisi mini sochibisi nti pahi kaya ni taada din ni tooi kpaŋsi yelimaŋli ka che ka tuma nie.

Dihitabili Tuma Bɔbu Sochibisi

Tuma duu kam din bɔri sɔŋsim tumi ni be sabi gbaŋ talim ti GCF pɔhim zuɣu sɔŋsim tuma yayili din mali dihitabili nima (Accreditation System), ka di lu n-zahim daliri sheli tuma ɲɔ dihitabili tuma yayili nima sochibisi ni wuhi ni tingbani namtieri taɣibu sɔŋsim totopɔŋ ni kpa ni daliri sheli zuɣu. Tingbani bɔba ni yaya tuma duri din nye ɛiɛŋgamazuɣu mini gomnanti tuma duri din sabiri gbaŋ bɔri ni be dee dihitabili tuma gbaŋ tumi ni be pii gbaŋ din yi tingbani tuma duri zalisi ni sayiti din wuhiri ka pahiri dihitabili gbaŋ deebu sochibisi maa ni. Ban deeri ban sabi na bɔri dihitabili gbaŋ tibu soli n-nye GCF sɔŋsim ɲɔ niŋdi li mi n-doli sahasaha. Di ka saha sheli din mɔŋ ni nira di sabi bɔ dihitabili tibu soli gbaŋ ɲɔ. Tingbani ɲɔ nima ban gbaami ni di yen dolila tuma sochibisi soli bɔbu din lunzahim GCF sɔŋsim dihitabili sochibisi maa. Tuma duri ni tooi kpuyi di nia bee ka NDA bɔli tuma duri ban bɔri di sɔŋsim tingbani ɲɔ ni ka be yina ti doli zalisi soli kpayi bɔ li ka be pii ba ka so nuu bi kpe di puuni (DAEs). Sochibisi dibaanaahi ka nira ni tooi doli:

1. Tuma duri ni tooi yina m-bɔ li ti be maɲa, gɔmnanti gba ni tooi m-pii tuma duu m-bɔ li ti ba
2. Ban gba sabi ti pɔhim zuɣu bɔra
3. Beni vihi ka dihi tabili ka sayi ti tuma du' sheɲa
4. Ban doli zaligu ni sayi ti so' sheɲa.

Tuma duri din mali dihitabili maɲa vihibu soya

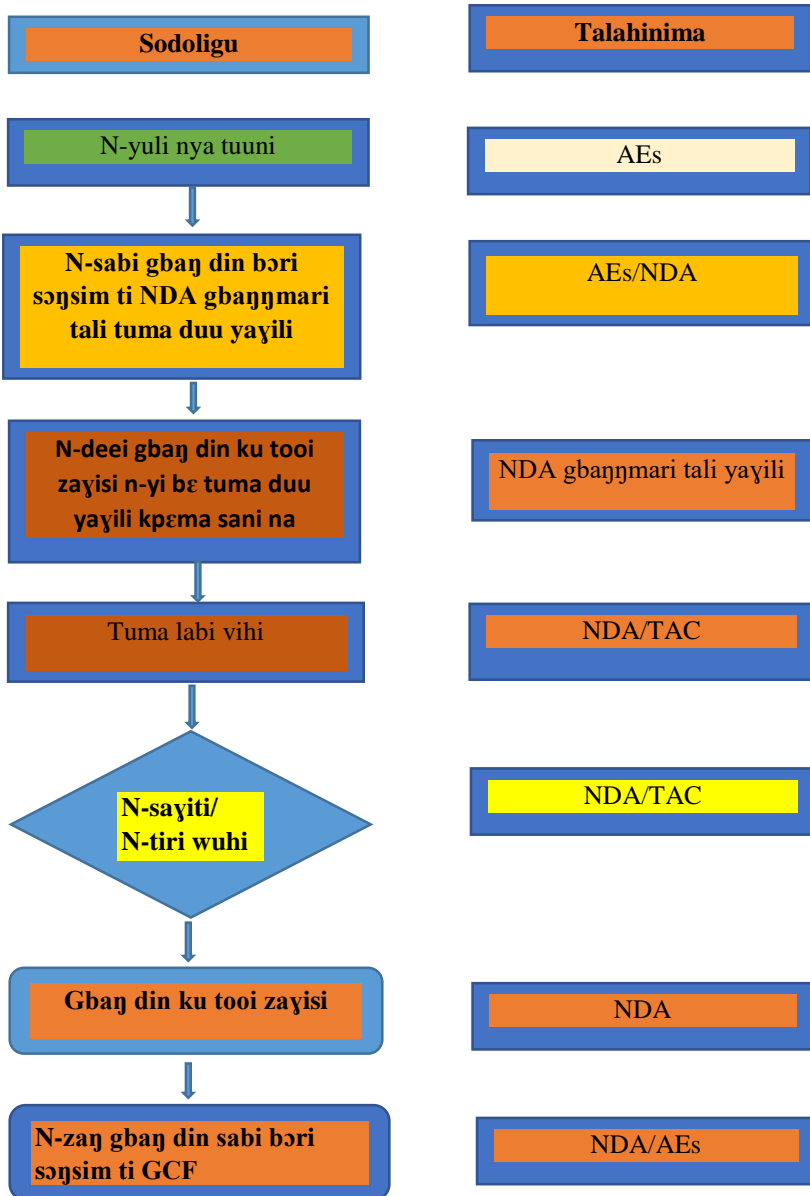
GCF sɔɲsim yayili nyela din bɔ so' sheɲa din ni tooi sɔɲ layinsi ka be tooi baɲ ka bi ku be saha bee be arizichi n-tooi daɲ baɲ kadama be nyela ben dihi tuma du' sheli tabili ka be ni nye sɔɲsim. Tuma duri din mali dihitabili maɲa vihibu yayili soli ni tooi nya yayili ɲɔ

<https://www.greenclimate.fund/accreditation/self-assessment>

4.1 NIRA NI YEN DOLI SO' SHELI NYA GCF SOSIM

Ghana tɔgbani ŋɔ ni, nira ni tooi kuli nya sosim soochi ka so nuu bi kpe di ni, di yi niŋ ka nira sabi gbaŋ ti GCF nima m-bɔri sosim.

Teebuli din paɓi bunu zuɓu 5: soya zaɗ chaɗ sɔɓsim bɔbu totopɔɗ

GCF daabiligu Sohibisi

GCF sɔɓsim tuma mini di tuma soya nyela:

- Ni di yeligi di sɔɓsim
- N-kpaɓsi di biebigu tayibu
- Ka kpaɓsi lebiginsim toontibo ni di nyɔri dibu
- Ka yuli nya tingban' sheɗa ban di anfaani maa yelibɔra zuɗu
- Ka kpaɓsi tingbana maa maɗmaɗa sulinsi
- Ka tooi nya arizichi maɗ sulinsi

BE NI KU TOOI ZAYISI GBAD SHELI DIN SABI BORI SɔSISIM

NDA nima yi sabi gbanpara n-tabili sɔɓsim bɔbu gbana zuɗu, di wuhiya ni be dihi be nuu sɔɓsim bɔbu maa ni. Di daliri nyela be che ka be tuma neei ka lahi doli gɔmnanti tingbani leginsim sohibisi. Dini tooi niɗ ka di nyela gɔmnanti tuma duu, sabiila, bee ʒɛngama tuma duu n-sabiri bori lala sɔɓsim ɗɔ.

Nianima zaɗ jendi gbana din sabi bori sɔɓsim ka ku too zayisi

Be ni ku tooi zayisi arizichi bo n-ti gbaɗ sheli din sabi bori sɔɓsim memi n-tam nia dibaayi zuɗu:

- Ni di kpaŋ di maŋa ka tuun' sheŋa din yen tum Ghana tingbani ni lu n-zahim tingbani maa liebiginsim toontibo nianima, nti pahi
- Ni di ti soli ka Ghana mulichi tooi zaŋisi barina sheŋa GCF tuma ŋɔ ni yen mali zaŋ ti be zileli ni.

Gbampara Din Sabi Bɔri Totopɔŋ Sɔŋsim Ka Be Ku Tooi Zaŋisi

Di nyela zaligu ni NDA di zaŋisi gbaŋ sheli din sabi bɔri sɔŋsim din mali nintiyili m bɔri sɔŋsim GCFnima sani. Dinzuɣu be ŋmarila gbampara n-tabidi be ni sabi gbaŋ sheli kam m-bɔri sɔŋsim GCFnima sani n-wuhi ni gbana maa doli tingbani zalisi.

Di yi niŋ ka a yen zaŋ gbaŋ din sabi bɔri sɔŋsim n-ti GCFnima ka NDA gbampara bi pahi di dizuɣu, be ni labsi gbaŋ maa na dama NDA nima bi sabi gbampara n-tabili li. Di yi niŋ ka bieɣu pihita sunsuuni ka NDA be tooi labsi gbampara nti GCFnima, lala gbana maa ku lahi tum tuma. Ka NDA tumayilini ni sabi gbaŋ n-che ka a baŋ ni a gbaŋ maa ku lahi tum tuma. Be yi ti sayi ti gban' sheli di wuhiya ni:

- (a) Gɔmnanti nyela ŋun sayi n-ti gbaŋ' sheli di ni sabi bɔri sɔŋsim maa

- (b) Gbaɗ din sabi n-ti m-bɔri sɔɗsim maa nyela din lu n-zahim tiɗgbani maa yelibɔra soya mini be shilimaalibu, ka wuhi ni zeyimtali nyela din tum tuma; nti pahi
- (c) Gbana din sabi n-ti m-bɔri sɔɗsim nyela din lunzahim tiɗgbani zalisi din kpa talahi n-doli totopɔɗ tiɗgbani mini zileli biehigu ni chani shem.

Yelkpiɛɗ din wuhiri ni be ku tooi zayisi nira gbaɗ

Din yen che ka tuma tum vienyela ka ti gbampara pa dinzuɗu, di tuya ni di lu n-zahim GCF mini tingbani zalkpana pɔi ka GCF kpamba naan dihi be nuu dizuɗu. NDA tu ni be vihi n-che ka gbaɗ kam din nye be tuma gbaɗ n-yiri tiɗgbani' sheɗa ni be mini ban tumda zalisi doli taba. Din pahi, di tu ni GCFnima daabiligu mali solɔɗu ka di ni tooi doli zaɗdi yelibɔra paari GCF kpamba ka be sayi ti li.

Sochibisi din wuhira zaya niɗbu din bi tu ni nira tum dim bie.

Tuun sheli bi tu ni di bɔ yeli palli din ni niɗ tiɗgbani chuuta, n-sayim arizichi, ɗarigu bee m-bɔli nira yoli.

Sayi ti Taba. NDA tu ni di sayi ka tuuni kam n-doli tiɗgbani namtieri mini di gu ka tayi zalisi ni zalikpan' sheɗa din zaa ze dede, nti pahi tuun' sheɗa din zaa gbubi di layidibo yayili ni ban nye sunsuuni daabihi la, di yi niɗ ka lala niriba yi beni.

Yelimaŋli mini lahabali wuligibu. Di tu ni NDAnima che ka tuma maa tumdi doli yelimaŋli din kpini tiŋduya ni ha tuma ni chani shem ka che ka di lahabali be polo ni ka sokam ni tooi nya li, hali nti pahi sunsuuni daabihi tuma gubbu yayilinima. Di tu ni sokam mali tuma ŋo lahabali ka di lahabali yirina di ni tu saha sheli m-mali tiri lahabali churi yilinima ni bali sheŋa ni din tu ni sokam wum ka tuma maa kuri bukaata.

Di zaŋmi gomnanti tuma duri yaya pahi. Di bi tu ni tuma maa kuli bela tiŋgbani ŋo NDA la yayili maa koŋko nuuni. Ōmahinli, fukumsi kpambali ŋun su tiŋgbani namtieri mini di lebiginsim, tuma duu din su saha taɣibu yayili ni dundɔŋni gomnanti tuma duri yaya gba tu ni di nuu be saawara ni zaŋ chaŋ di tuntumsa polo.

Asanzanima saawara niŋbu mini be nuu timbu. Di tu ni saawara be salo sunsuuni kamani tiŋgbani zalisi soli ni wuhi shem. Di lahi tu ni salo pam nuu be saawara puuni ka lunuzahim tunduya polo tuntumsa ni nye shem ka sayiti ka di pala varisigu bee dabiem kpehibu be la di puuni.

Zali sheŋa din gbubi li. Tuma ŋo tu ni di lunuzahim tiŋgbani ŋo zalisi mini tinduya ni zalisi ni wuhi shem, amaa ka bi moŋ ka che zalisi din wuhiri payaba gaŋbugaŋbu, “Stockholm” zaligu, “Basel

Ban, Rotterdam” zaligu, mini zaligu din wuhi tini kpini taba biehigu ni shem.

Daadam nama ni payiba saawara malibu (gender) yelgbahira

Tingbana namtieri tayibu nyela din muyisiri dabba mini payaba zaa amaa Payaba ka tingbani namtieri tayibu tooi nahindi pam. Tingbani namtieri soḡsim nyela din nia gbubi ni di bo arizichi sheli din yen kpaḡsi payaba biehigu lebginsim din yen che ka gaḡbu ku be payaba toontibo kpaḡsibu puuni. Tumaduri mini di tuma yaya zaa tu ni di tumdi doli din yen bo faako ti tingbani namtieri zaḡ ti payaba mini dabba sunsuuni. GCF nyela din yen bo arizichi sheli din yen soḡ payaba zaḡ chaḡ tingbaḡ namtieri tayibu polo ka be nini kpa luyishaḡa payaba gaḡbugaḡbu ni zooli pam zaḡ chaḡ biehigu tayibu polo.